

Ewa Dąbrowa

Wydział Nauk Pedagogicznych, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Sytuacja edukacyjna i pozaedukacyjna dzieci uchodźców i imigrantów pozbawionych opieki dorosłych

Sytuacja migrujących dzieci pozbawionych opieki osób dorosłych od kilku lat stanowi przedmiot uwagi instytucji międzynarodowych o zasięgu globalnym i regionalnym. Prezentowana jest zazwyczaj w kontekście szeroko rozumianego ruchu migracyjnego, którego intensyfikacja nastąpiła po 2010 roku w wyniku destabilizacji politycznej i społecznej państw w różnych częściach świata. W Europie problem dzieci imigrantów i uchodźców bez dorosłych został wyraźniej dostrzeżony wraz z napiętą sytuacją na Półwyspie Arabskim i w Afryce Północnej, wywołaną m.in. Arabską Wiosną, konfliktem w Syrii i aktywnością Państwa Islamskiego. Jednakże od wielu lat jest także obecny w Stanach Zjednoczonych¹ i w Australii, w związku z napływem dzieci z Ameryki Łacińskiej i Południowej.

Ukazywanie sytuacji migrujących dzieci pozbawionych opieki dorosłych, jest istotne nie tylko ze względu na globalny zasięg zjawiska, ale również z uwagi na inne, niezwykle istotne przesłanki:

1. Liczne naruszenia praw dziecka (a co za tym idzie — praw człowieka).
2. Zagrożenie (w większym stopniu niż w przypadku innych grup społecznych) przemocą, deprawacją i wykluczeniem.
3. Zagrożenie w przyszłości marginalizacją w związku z brakiem wykształcenia lub jego niskim poziomem oraz brakiem dóbr i systemów wsparcia².
4. Nasilenie się zjawiska zaginięć dzieci uchodźców i imigrantów (pochodzących głównie z grupy pozbawionej opieki dorosłych)³.

¹ Do Stanów Zjednoczonych od kilku lat przybywa liczna grupa dzieci i młodzieży z Ameryki Łacińskiej, głównie z Hondurasu, Gwatemali, Salwadoru, a wcześniej także z Meksyku: na podstawie danych dostępnych na stronie Office of Refugee Resettlement: <https://www.acf.hhs.gov/orr/about/ucs/facts-and-data> [dostęp: 18.09.2017]. W związku z zaistniałą sytuacją został opracowany specjalny federalny program oraz przewodnik *Children Entering the United States Unaccompanied*.

² Dzieci uchodźcy i imigranci opisywani są jako stracone pokolenie ze względu na brak perspektyw życiowych i wykształcenia.

³ Według Frontex, ION i UNICEF około 10 tys. dzieci pozostających bez dorosłych ginie rocznie w Europie. Liczby tej nie należy traktować jako ostatecznej, ze względu na brak rejestracji wszystkich dzieci wskutek nielegalnego przekraczania granicy, ale także podwójne rejestracje, tj. w dwóch różnych

5. Wzrost liczby dzieci porzucanych przez dorosłych po przyjeździe do Europy.

Dane organizacji międzynarodowych wskazują, że wśród dzieci uchodźców i imigrantów dominują chłopcy powyżej 14. roku życia o różnym pochodzeniu etnicznym i społeczno-ekonomicznym, głównie z Afganistanu, Somalii, Angoli, Demokratycznej Republiki Konga, Erytrei i Iraku.

Według raportu UNICEF z 2013 roku 33 miliony imigrantów nie ukończyło 20. roku życia, zaś 11 mln jest w wieku 15–19 lat. Niepokojący jest fakt, że około 9 mln imigrantów ma 10–14 lat, zaś 6–7 mln stanowią dzieci poniżej 9. roku życia. Najliczniejszą grupę wśród imigrantów tworzą dzieci i młodzież z Afryki (28 proc.), Azji (21 proc.); najmniejszą zaś z Oceanii (11 proc.), Europy (11 proc.) i Ameryki (10 proc.)⁴. Według tej samej organizacji w 2014 roku do Europy przyjechało 25 tys. dzieci pozostających bez opieki dorosłych, zaś w 2015 roku — 90 tys.⁵

Z raportu *Global Trends* wynika, że ponad połowę uchodźców w 2016 roku, podobnie jak w poprzednich latach, stanowiły osoby poniżej 18. roku życia. Część z nich — 75 tysięcy — zostało zarejestrowanych w Europie jako nieletni pozostający bez opieki dorosłych⁶. Według raportu UNICEF w latach 2015–2016 liczba dzieci bez opieki dorosłych wyniosła ok. 300 tys. na całym świecie i była ona niemalże pięciokrotnie wyższa w porównaniu z rokiem 2010⁷.

Zaprezentowane dane mają charakter szacunkowy; zostały zebrane na podstawie rejestracji dokonywanych w punktach kontrolnych. Uwzględniając fakt istnienia nielegalnych szlaków przerzutowych, można założyć, że liczby te są wyższe. Analiza dostępnych danych pozwala zakwestionować tezę przytaczaną w dyskursie politycznym i medialnym, zgodnie z którą imigrantami (w tym uchodźcami) są dorośli mężczyźni. Teza ta prowadzi do podważenia lub odrzucenia obecności dzieci i młodzieży, ale także marginalnego ujmowania obecności kobiet we współczesnych ruchach migracyjnych. Podejście takie, oparte na wypieraniu obecności określonych grup społecznych, umożliwia upowszechnianie stanowiska o zagrożeniu dla bezpieczeństwa państw wynikającym z migracji mężczyzn.

Pomijanie obecności dzieci wśród migrantów — szczególnie tych pozostających bez opieki dorosłych (i coraz częściej także bez dokumentów pozwalających na dokładną identyfikację danych) — pogarsza ich sytuację i utrudnia udzielanie odpowiedniej pomocy. Tymczasem, jak wynika z raportów organizacji monitorujących sytuację migrujących dzieci, systematycznie wzrasta liczba nieletnich pozbawionych

krajach, w wyniku czego liczba dzieci zarejestrowanych może być niższa od liczby dzieci przebywających w Europie. Kwestia ta została ukazana między innymi w artykule: *Children and unsafe migration in Europe: Data and policy, understanding the evidence base*, Global Migration Data Analysis Centre, Issue No. 5, September 2016.

⁴*International Migration & Generation 2025*, International Migration, Children And Adolescents Population Dynamics, UNICEF, April 2013, http://www.unicef.org/socialpolicy/files/Population_Dynamics_and_Migration.pdf [dostęp: 8 września 2017].

⁵Dane przedstawione na podstawie artykułu prasowego Eurostat *Asylum applicants considered to be unaccompanied minors. Almost 90 000 unaccompanied minors among asylum seekers registered in the EU in 2015. Slightly more than half are Afghans* 87/2016, 2 May 2016.

⁶*Global Trends. Forced Displacement in 2016*, UNHCR, The UN Refugee Agency, Geneva 2017.

⁷*A child is a child. Protecting children on the move from violence, abuse and exploitation*, UNICEF, New York 2017.

opieki dorosłych (zarówno tych, którzy samodzielnie opuszczają kraj pochodzenia, jak i tych, którzy tracą rodziców w czasie podróży lub są przez nich porzucani po przybyciu do kraju przyjmującego), przy jednoczesnym pogarszaniu się warunków życia. Wiele dzieci, ze względu na sytuację prawną (brak dokumentów i brak opiekuna lub opiekunów prawnych), jest pozbawionych stosownej ochrony, w wyniku czego dochodzi do osłabienia integracji oraz wzrostu zagrożenia deprawacją ze strony zorganizowanych grup przestępczych podczas podróży oraz w miejscu nowego pobytu.

***Unaccompanied minor/Unaccompanied children,* czyli dzieci pozostające bez opieki dorosłych — podstawowe ustalenia pojęciowe**

Wobec zachodzących zmian, których następstwem jest wzrost liczby dzieci uchodźców i imigrantów bez opieki rodziców lub innych osób dorosłych, ważne jest zaprezentowanie podstawowych pojęć, jak *unaccompanied minor/unaccompanied children*, które dotychczas funkcjonowały głównie w obszarze prawnym. *Unaccompanied minor/unaccompanied children*⁸, czyli dziećmi (nieletnimi) bez opieki dorosłych — według wytycznych dotyczących postępowania w przypadku dzieci ubiegających się o status uchodźcy — są osoby poniżej 18. roku życia, oddzielone od obydwojga rodziców lub dzieci pozbawione opieki dorosłych, którzy taką opiekę z mocy prawa stanowionego lub zwyczaju powinni sprawować⁹. Termin został szerzej wprowadzony do dokumentów i praktyki prawnej w latach 90. XX wieku. Choć użyto go w Konwencji o Prawach Dziecka, nie podjęto wówczas próby jego pełniejszego opisu. Stwierdzono jedynie, że Państwa-Strony zobowiązują się do zapewnienia odpowiedniej ochrony i pomocy humanitarnej w sytuacji ubiegania się przez dziecko o status uchodźcy. Dodatkowo zapewniają współdziałanie mające na celu odnalezienie rodziców dziecka lub innych osób spokrewnionych, a gdy nie jest to możliwe — otoczenie go opieką przysługującą innym dzieciom pozostającym bez opieki bliskich¹⁰. Szerzej sytuację dzieci (wraz wyjaśnieniem znaczenia podstawowych pojęć) przedstawiono w raporcie Wysokiego Komisarza z 1997 roku¹¹. W dokumencie nie tylko ponownie zdefiniowano pojęcie *nieletni bez opieki*, ale również zwrócono uwagę na konieczność podjęcia zintegrowanych działań przez organizacje międzynarodowe i pozarządowe przy udziale rządów państw ze względu na fakt, iż jest to jedna z grup o wysokim poziomie zagrożenia w zakresie łamania przysługujących jej praw i wolności. Działania te powinny koncentrować się wokół trzech kluczowych celów:

⁸ Pojęcia używane są zamiennie, przy czym obydwa odnoszą się do osób poniżej 18. roku życia pozostających bez opieki bliskich dorosłych.

⁹ “An unaccompanied child is a person who is under the age of eighteen, unless, under the law applicable to the child, majority is, attained earlier and who is separated from both parents and is not being cared for by an adult who by law or custom has responsibility to do so”. Za: *Guidelines on Policies and Procedures in dealing with Unaccompanied Children Seeking Asylum*, Office of The United Nations High Commissioner for Refugees, Geneva, February 1997, s. 5.

¹⁰ Art. 22 *Konwencji o prawach dziecka*.

¹¹ *Assistance to unaccompanied refugee minors*, Report of the United Nations High Commissioner for Refugees, Questions Relating To Refugees, Returnees And Displaced Persons and Humanitarian Questions, General Assembly Fifty-second session Item 109 of the provisional agenda, A/52/273.

1. Zapobieganie rozdzieleniu dzieci od rodziców lub dorosłych opiekunów (nawet w warunkach intensywnych ruchów ludnościowych).
2. Podejmowanie wszelkich starań na rzecz połączenia dziecka z rodziną/osobami bliskimi.
3. Zapewnienie odpowiedniej opieki nad dziećmi bez opieki dorosłych, w uwzględnieniu ich praw i potrzeb¹².

Fundamentem działań są zapisy Konwencji o Prawach Dziecka.

Prawa wszystkich dzieci (również pozostających bez opieki dorosłych) potwierdzono w art. 24 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, nawiązując do zasady „dobra dziecka”:

- „1. Dzieci mają prawo do takiej ochrony i opieki, jaka jest konieczna dla ich dobra. Mogą one swobodnie wyrażać swoje poglądy. Poglądy te są brane pod uwagę w sprawach, które ich dotyczą, stosownie do ich wieku i stopnia dojrzałości.
2. We wszystkich działaniach dotyczących dzieci, zarówno podejmowanych przez władze publiczne, jak i instytucje prywatne, należy przede wszystkim uwzględnić najlepszy interes dziecka.
3. Każde dziecko ma prawo do utrzymywania stałego, osobistego związku i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców, chyba że jest to sprzeczne z jego interesami”¹³.

W dokumencie *Inter-agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children* pojęcie „dzieci bez opieki” wyróżniono wśród takich pojęć, jak „dzieci odseparowane” i „sieroty”, podejmując próbę uchwycenia zasadniczych różnic, a tym samym zwracając uwagę na szczególną sytuację dzieci bez opieki czasowej lub stałej ze strony dorosłych jako szczególnej¹⁴. Zaprezentowane podejście bez wątpienia jest kluczowe dla konstruowania długofalowych programów oraz realizacji działań i inicjatyw służących skutecznemu zabezpieczaniu praw tej grupy. Grupa dzieci bez opieki dorosłych może obejmować tak dzieci osierocone w wyniku śmierci bliskich w trakcie konfliktów, z powodu chorób, biedy, nieodpowiednich warunków sanitarnych, jak również dzieci, które straciły rodziców w czasie podróży, zostały porzucone lub udały się samodzielnie na migrację. Sytuacja ta sprawia, że wzrasta poziom zagrożenia wszelkimi formami deprawacji, co nie pozostaje bez znaczenia zarówno dla ich prawidłowego rozwoju, jak i — w niektórych przypadkach — również dla zdrowia i życia.

O pułapkach czyhających na dzieci pisał po Rewolucji Francuskiej Jan Henryk Pestalozzi: „Przybywające do nas dzieci znajdowały się w takim stanie, jaki musi być koniecznym następstwem ostatecznego upadku natury ludzkiej. Wiele z nich znajdowało się z zastarzałym świerzbem, tak że ledwie mogły chodzić, wiele z zaropiałymi głowami, wiele w łachmanach (...), z wyszczerzonymi zębami, z oczami zalęknionymi, ze zmarszczkami nieufności i troski na czole. (...) Ogólnie panowało próżniactwo,

¹² *Ibidem*, pkt 5–7.

¹³ *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 30.03.2010, 2010/C 83/02.

¹⁴ *Inter-agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children*, International Committee of the Red Cross Central Tracing Agency and Protection Division, Geneva 2004, s. 13.

gnuśność, zupełne zaniedbanie władz umysłowych i sprawności cielesnej. Jedno dziecko na dziesięcioro znalazło zaledwie litery abecadła (...)”¹⁵. Przedstawiony obraz dopełniają opracowania poświęcone historii migracji dzieci w XIX wieku, w których mowa jest o niewolniczej pracy dzieci, handlu dziećmi, przemocy wobec dzieci¹⁶.

Mimo, iż od tego czasu upłynęło kilkadziesiąt lat, można odnieść wrażenie, że w niektórych regionach świata sytuacja dzieci niewiele się zmieniła, wciąż czekając na urzeczywistnienie idei pądocentryzmu. Autorzy Raportu z 1996 roku stwierdzili, że dzieci pozostające bez opieki dorosłych są szczególnie narażone na zaniedbanie, różne formy przemocy, rekrutację do wojska i inne nadużycia¹⁷. Na podstawie analizy dostępnych dokumentów można stwierdzić, że zagrożenie dotyczy różnych obszarów funkcjonowania dzieci, co jest wynikiem braku opieki i wsparcia ze strony bliskich osób dorosłych oraz niedostatecznego zabezpieczenia przez systemy prawne i socjalne. Wśród podstawowych zagrożeń należy wskazać:

- handel dziećmi,
- pracę przymusową,
- przemoc (w tym o charakterze seksualnym),
- udział w oddziałach militarnych,
- uczestnictwo w działaniach grupach przestępczych,
- podejmowanie działań niezgodnych z prawem lub na granicy obowiązujących norm prawnych.

Choć przedstawiona powyżej lista zawiera liczne zagrożenia, to jednakże nie są one jedynymi. Jak wynika z badań¹⁸ zrealizowanych przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA) w 12 krajach członkowskich Unii, których celem było próba określenia warunków życia i doświadczeń związanych z procedurami prawnymi odseparowanych od rodziców dzieci ubiegających się o azyl, przepisy prawne w ograniczonym stopniu zabezpieczają dzieci, zaś podejmowane przez instytucje rządowe i organizacje społeczne działania w nikłym stopniu poprawiają ich sytuację. Dzieci często przebywają w miejscach dla siebie nieodpowiednich, pozbawione są stosownej opieki medycznej i edukacyjnej, doświadczają dyskryminacji i złego traktowania, nie mają możliwości dochodzenia swoich praw.

Prawo do edukacji i inne prawa dzieci imigrantów i dzieci uchodźców pozostających bez opieki dorosłych w codziennej praktyce

U podstaw budowania rozwiązań dla migrujących dzieci bez opieki dorosłych znajduje się koncepcja ochrony praw dziecka, sformułowana w Konwencji o Prawach Dziecka. Szeroki katalog praw nie tylko zabezpiecza dzieci w obszarze ochrony zdrowia, opieki socjalnej i funkcjonowania społecznego, ale również gwarantuje prawo

¹⁵ J.H. Pestalozzi, *List do przyjaciela o pobycie w Stans*, [w:] R. Wroczyński, *Pisma pedagogiczne*, Wrocław 1972, s. 66.

¹⁶ W tym w książce G. Luncha, *Remembering Child Migration: Faith, Nation-Building and the Wounds of Charity*; M.O. Ensor, *Children and Migration: At the Crossroads of Resiliency and Vulnerability* itp.

¹⁷ *The report on the impact of armed conflict on children* (“the Machel study” (A/51/306, annex), submitted in August 1996 pursuant to General Assembly resolution 48/157 of 20 December 1993.

¹⁸ Dane zgromadzone podczas badań zostały uzupełnione informacjami zamieszczonymi w sprawozdaniach FRA o handlu dziećmi.

do edukacji. Zgodnie z art. 28 Konwencji „1. Państwa-Strony uznają prawo dziecka do nauki i w celu stopniowego realizowania tego prawa zgodnie z zasadą równych szans, w szczególności:

- a) uczynią nauczanie podstawowe obowiązkowe i bezpłatne dla wszystkich;
- b) będą popierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego (...), uczynią je dostępne dla każdego dziecka oraz podejmą odpowiednie kroki, takie jak wprowadzenie bezpłatnego nauczania oraz udzielanie w razie potrzeby pomocy finansowej;
- c) za pomocą wszelkich właściwych środków uczynią szkolnictwo wyższe dostępne dla wszystkich na podstawie zdolności;
- d) udostępnią wszystkim dzieciom informacje i poradnictwo szkolne i zawodowe;
- e) podejmą kroki na rzecz zapewnienia regularnego uczęszczania do szkół oraz zmniejszenia wskaźnika porzucania nauki”¹⁹.

Dokumenty unijne wskazują nie tylko na konieczność zabezpieczenia praw i wolności dzieci, ale także na potrzebę odnoszenie wszelkich działań do zasady niedyskryminacji.

Wobec zabezpieczeń legislacyjnych należałoby przyjąć, że dzieci powinny mieć pełny dostęp do edukacji ogólnej i zawodowej oraz posiadać inne zabezpieczenia umożliwiające realizację prawa do nauki.

Według autorów raportu *Missing out. Refugee education in crisis* spośród sześciu milionów uchodźców w wieku szkolnym, objętych ochroną konieczną, 3,7 mln nie korzysta z edukacji. Dostęp do nauki szkolnej na poszczególnych etapach jest ograniczony. I tak do szkoły na poziomie podstawowym uczęszcza 50 proc. dzieci uchodźców, na poziomie średnim — 22 proc., a na poziomie akademickim — 1 proc. Zabezpieczenie dostępu do nauki przez poszczególne państwa koresponduje z ich sytuacją społeczno-gospodarczą. Niski poziom rozwoju społecznego, trudności ekonomiczne i napięcia polityczne wiążą się z ograniczaniem możliwości kształcenia dla część społeczeństwa. Problem ten jest szczególnie istotny z uwagi na przyjmowane uchodźców głównie przez kraje o niskim i średnim poziomie rozwoju, jak: Czad, Demokratyczna Republika Konga, Etiopia, Liban, Kenia, Pakistan i Turcja, które mają problem z zabezpieczeniem dostępu dla wszystkich swoich obywateli. Dla przykładu spośród syryjskich dzieci przebywających w Turcji 39 proc. korzysta z edukacji szkolnej (nieco lepiej sytuacja wygląda w Libanie — 40 proc. i w Jordanii — 70 proc.). Choć dane potwierdzają tezę o ograniczonym dostępie do edukacji dzieci uchodźców, pomijają kwestię dzieci pozostających bez opieki dorosłych. Tutaj jednakże sytuacja jest jeszcze bardziej złożona. Brak zachęty i wsparcia w realizacji celów edukacyjnych sprawia, że dzieci te częściej niż rówieśnicy pozostają poza systemem szkolnym lub korzystają z niego niesystematycznie²⁰.

Na podstawie wyników badań przedstawionych w sprawozdaniu Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej można stwierdzić, że państwa podejmują próby włączenia dzieci w system edukacji. Próby te często są bezskuteczne, ze względu na brak kontroli w zakresie uczęszczania dzieci do placówek, a w przypadku dużych ośrodków charakteryzujących się znaczną płynnością zamieszkujących w nich osób —

¹⁹ Konwencja o Prawach Dziecka.

²⁰ *Missing out. Refugee education in crisis*, UNHCR The UN Refugee Agency, Geneva 2016, s. 4–11.

opuszczaniem ośrodka przez dzieci bez wcześniejszego powiadomienia. Dzieci — w pierwszym okresie pobytu w Europie — objęte były głównie przygotowaniem językowym w klasach dla obcokrajowców, co przez część jest traktowane jako przejaw segregacji, w wyniku czego zostaje utrudnione budowanie relacji z rówieśnikami. Większość dzieci uczestniczących w badaniach zainteresowana jest kształceniem w klasach ogólnodostępnych (zwanych *nota bene* „normalnymi”), nauką języka angielskiego (jako tego, który może być pomocny podczas dalszej migracji lub po powrocie do kraju pochodzenia), zwiększeniem liczby godzin zajęć z języka lokalnego (względnie kraju przyjmującego) oraz pomocą specjalistyczną (także o charakterze psychologicznym i socjalnym). Część z dzieci — bardziej niż edukacją ogólną — jest zainteresowana odbyciem przygotowania zawodowego umożliwiającego podjęcie zatrudnienia, zapewniającego nie tylko godne warunki życia, ale także pomoc rodzinie (nawet, jeśli pozostaje ona w kraju pochodzenia)²¹. Utrudnieniem w podejmowaniu kształcenia zawodowego jest wymóg pozyskania pozwolenia na pracę. Ponadto osoby uczestniczące w badaniach zwracały uwagę na brak informacji o możliwościach edukacyjnych proponowanych w danym kraju (już na etapie procedury o nadanie statusu uchodźcy). Część z dzieci — z powodu podjęcia pracy — nie rozpoczyna w ogóle edukacji. Poza systemem edukacyjnym pozostają także dzieci, które stają się ofiarami handlu ludźmi lub trafiają do grup przestępczych.

Jak wynika z przywołanego powyżej raportu, dzieci mają ograniczony dostęp do opieki medycznej (z związku z obowiązywaniem w krajach UE ubezpieczeń zdrowotnych), przy czym w najlepszej sytuacji znajdują się dzieci ubiegające się o status uchodźcy. Ponadto negatywnie oceniają przebywanie w przepełnionych ośrodkach detencyjnych i recepcyjnych oraz pomoc specjalistyczną — medyczną i psychologiczną. W wypowiedziach zwracają uwagę na doświadczenie dyskryminacji ze strony rówieśników i dorosłych obcych, jak i tych, którzy z nimi pracują (nauczycieli, pracowników socjalnych, urzędników). Dyskryminacja objawia się odmawianiem dostępu do dóbr i usług, kierowaniem obraźliwych określeń, nękaniami, a w niektórych przypadkach — przemocą fizyczną²². Zjawisko to jest o tyle niepokojące, iż dotyczy osób, które powinny stać na straży praw dzieci.

Badania zrealizowane w Grecji, będącej jednym z pierwszych państw leżącym na szlaku migracyjnym, wiodącym głównie do krajów Europy Zachodniej, ukazały, że z edukacji korzystało jedynie 44 proc., przy czym większość z edukacji średniej. Wśród podstawowych powodów pozostawiania poza szkołą były braki edukacyjne, brak dostępu do edukacji, oczekiwanie na relokację, niepewność co do tego, na wygląda nauka w środowisku szkolnym i trudności psychiczne²³. Dodatkowo dzieci zwracały uwagę na przypadki złego traktowania przez urzędników — ośmieszania i poniżania, przy czym w części przypadków dotyczyło to okresu podróży, w innych — pobytu na terenie Grecji. Jedno dziecko zgłosiło przypadek nękania go przez pracownika

²¹ *Odseparowane od rodziców dzieci ubiegające się o azyl w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Sprawozdanie podsumowujące*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Luxemburg 2011, s. 18–20.

²² *Ibidem*, s. 22.

²³ *Access to formal education for unaccompanied children in shelters*, UNICEF, New York 2017, https://www.unicef.org/eca/FINAL_ENGLISH_VERSION.PDF [dostęp: 7 sierpnia 2017].

socjalnego, który został następnie zwolniony. W kilku krajach objętych badaniem niektóre dzieci zwracały uwagę na obraźliwe określenia formułowane pod ich adresem przez urzędników oraz na przemoc fizyczną ze strony policji i innych służb²⁴.

O tym, jak ważna jest edukacja i wykształcenie wśród dzieci bez opieki osób dorosłych, świadczą dane UNICEF, według których 90 proc. dzieci doświadcza różnych form wyzysku (przy czym w grupie tej dominują dziewczęta). Nieznacznie lepiej sytuacja wygląda w przypadku tych dzieci, które ukończyły szkołę podstawową lub średnią. Podstawowe umiejętności, znajomość języków oraz wiedza o przysługujących prawach pozwalają na poprawę warunków materialnych, współpracę i tworzenie relacji społecznych. Szacuje się, że w niektórych regionach Europy mniej niż 20 proc. dzieci w 2015 roku uczęszczało do szkoły w związku z czasem trwania migracji, koniecznością pozyskania środków finansowych na utrzymanie, przebywaniem w ośrodkach dla uchodźców bez prawa do edukacji lub w ośrodkach detencyjnych, czego przykładem jest Libia. W niektórych przypadkach warunki pobytu są wręcz dramatyczne. W Libii pomieszczenia są przepełnione i pozbawione wentylacji, brakuje żywności i odpowiednich warunków sanitarnych, strażnicy stosują przemoc i naruszają prawa dzieci²⁵.

Światelko w tunelu...?, czyli o programach pomocowych

Mimo, iż problem dzieci migrantów (w tym dzieci bez opieki dorosłych) nie jest obecny w dyskursie społecznym i politycznym, wciąż skala zjawiska narasta. Członkowie Komisji Europejskiej już kilka lat temu stwierdzili, że imigracja dzieci bez opieki dorosłych do Europy nie jest zjawiskiem tymczasowym, lecz raczej tym, co należy uznać za stały element współczesnego świata. W 2009 roku został w konsekwencji ogłoszony pięcioletni *Program Sztokholmski* (prewencja ochrona i rozwiązania), którego jednym z priorytetów jest ochrona nieletnich imigrantów. W założeniach Programu można przeczytać, iż „potrzeby w zakresie ochrony międzynarodowej oraz kwestie związane z przyjmowaniem małoletnich bez opieki powinny być traktowane priorytetowo”²⁶.

W Programie zwrócono uwagę na prawa dzieci oraz grup słabszych: „Prawa dziecka, tj. zasada najlepszego interesu dziecka, czyli prawo dziecka do życia, przetrwania i rozwoju, niedyskryminacji i poszanowania prawa dziecka do wyrażania opinii oraz rzeczywistego wysłuchania we wszystkich kwestiach ich dotyczących stosownie do ich wieku i poziomu rozwoju, proklamowane w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej i Konwencji ONZ o prawach dziecka, dotyczą wszystkich polityk Unii. Muszą być one systematycznie i strategicznie uwzględniane z myślą o zapewnieniu zintegrowanego podejścia”²⁷. Szczególnie podkreślono konieczność wypracowywania

²⁴ *A Deadly Journey for Children The Central Mediterranean Migration Route*, UNICEF, New York February 2017.

²⁵ Choć warunki w Polsce nie są dramatyczne, to sprawa naruszania praw dzieci przebywających w ośrodkach detencyjnych była podejmowana kilkakrotnie za sprawą organizacji pozarządowych.

²⁶ *Otwarta i Bezpieczna Europa dla Dobra i Ochrony Obywateli* (2010/C 115/01), Dz. Urz. UE C 115/1 z dn. 4 maja 2016 r.

²⁷ Informacje Instytucji, Organów i Jednostek Organizacyjnych Unii Europejskiej Rada Europejska Program Sztokholmski — *ibidem*.

i stosowania narzędzi, które umożliwiłyby przeciwdziałanie wszelkim formom przemocy oraz handlu ludźmi, a także naruszeniom podstawowych praw dzieci. Nawiązując do założeń programu w 2010 roku Komisja Europejska przyjęła *Plan Działania w sprawie nieletnich imigrantów bez opieki na lata 2010–2014*, a Parlament Europejski wydał rezolucję. W planie zwrócono uwagę na zasady uruchamiania procedur alarmowych w przypadku uprowadzenia dziecka oraz działań służących zapobieganiu wykorzystywaniu seksualnemu dzieci i pornografii dziecięcej. Aspekty te, choć bez wątpienia ważne, tworzą wybiórczy obraz sytuacji dzieci. W dokumentach pominięto całościowe spojrzenie na dzieci i ich prawa, m.in. ochronę przed handlem ludźmi, przestępczością, przemocą (szczególnie w warunkach braku opieki ze strony najbliższych osób — rodziców lub innych członków rodziny czy też opiekunów prawnych). Przyjęte w późniejszym okresie dokumenty, jak: *Deklaracja Nowojorska*²⁸, *Strategia na Rzecz Praw Dziecka na lata 2016–2021*²⁹, *Plan działania dotyczący ochrony dzieci uchodźców i migrantów na lata 2017–2019*³⁰ podpisany przez 47 krajów w Nikozji 19 maja 2017 roku, również zwracają uwagę na złożoną sytuację dzieci migrantów oraz na niezbędne obszary działań.

Szczególną uwagę należy zwrócić na Deklarację Nowojorską, która w sposób całościowy odnosi się do sytuacji imigrantów i uchodźców w zmieniających się warunkach społecznych i politycznych. Przedstawiony Plan działań jest pochodną przyjętych w Deklaracji założeń, jednakże wydaje się być dość ogólny i niekompletny. Podstawowymi jego filarami uczyniono:

- zapewnienie dzieciom dostępu do procedur przyjaznych dzieciom,
- rozwój skutecznej ochrony,
- wzmocnienie integracji dzieci, które chciałyby pozostać w Europie.

Plan służący zabezpieczeniu dzieci pozostających opieki ze strony osób dorosłych, w ograniczonym stopniu koresponduje z innymi dokumentami i zawęża działania głównie do monitorowania sytuacji dzieci i wymiany dobrych praktyk. Na uwagę jednakże zasługuje fakt, iż w rekomendacjach dostrzeżono potrzebę rozwoju kwalifikacji zawodowych oraz opracowania narzędzi pracy dla wolontariuszy w zakresie kształcenia językowego, co może prowadzić do podejmowania zatrudnienia, a w efekcie do poprawy sytuacji i perspektyw życiowych.

Podejmowanie w ostatnich latach przez Komisję Europejską i Radę Europy działania sprzyjają inicjowaniu programów zorientowanych na poprawę sytuacji nieletnich. Warto tu wspomnieć o międzynarodowym projekcie SUMMIT³¹, którego

²⁸ *New York Declaration for Refugees and Migrants*, Resolution adopted by the General Assembly on 19 September 2016, 3 October 2016.

²⁹ Dzieci w części państw europejskich mają ograniczony dostęp do wymiaru sprawiedliwości, edukacji, usług socjalnych i zdrowotnych. Często dochodzi do naruszania ich praw w kontekście wypełniania procedur migracyjnych. Praktyką stosowaną przez państwa są aresztowania, nieskuteczne wyznaczanie opiekunów, oddzielanie od rodziny, restrykcyjne procedury i liczne luki w ochronie dzieci. Za: *Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016–2021)*, *Children's human rights*, Council of Europe, March 2016, s. 9.

³⁰ Council of Europe Action Plan on Protecting Refugee and Migrant Children in *Europe*, 127th Session of the Committee of Ministers, Nicosia, 19 May 2017.

³¹ Projekt Safeguarding Unaccompanied Migrant Minors (SUMMIT) został zainicjowany w październiku 2014 we współpracy Komisji Europejskiej projektem pilotażowym „Analysis of reception, protection

celem jest zmniejszenie liczby dzieci bez opieki oraz promowanie skutecznych strategii i zachowań związanych z zapobieganiem i reagowaniem na zaginięcia.

Na uwagę zasługuje także program *Separated Children in Europe* (SCEP) *Save the Children Alliance* Wysokiego Komisarza ONZ ds. Uchodźców, którego istotą jest rozwój współpracy z organizacjami pozarządowymi w celu ochrony dzieci uchodźców oraz zabezpieczenia podstawowych praw. Jak wskazano w uzasadnieniu, stanowi on próbę rozwiązania podstawowych problemów, z jakimi zmuszone są mierzyć się dzieci (m.in. legalizacja pobytu, deportacja do kraju pochodzenia, przetrzymywanie w ośrodkach detencyjnych z naruszeniem podstawowych praw, w tym prawa do edukacji, stosowanie tortur i innych działań przemocowych). Program SCEP obejmuje cztery typy działań: zapewnienie bezpieczeństwa, połączenie z rodziną (jej znalezienie, przejście opieki itd.), opiekę, zapewnienie powrotu do kraju pochodzenia³².

W tym samym czasie były realizowane inne projekty i programy, m.in.: *CONNECT*, *CORAM Migrant Children's Project*, *Humanium Project for Children in the Turkey*. Wszystkie służyły poprawie sytuacji dzieci i młodzieży bez opieki dorosłych.

Równocześnie liczne inicjatywy przez są podejmowane organizacje międzynarodowe. I tak dzięki staraniom UNICEF powołano centrum przyjaznego. Ponadto:

- kontynuowano akcje poszukiwawcze i ratownicze na morzu i na lądzie,
- świadczone podstawowych usług, jak: łączenie rodzin, zapewnienie opieki zdrowotnej, tworzenie bezpiecznych warunków do nauki i zabawy, świadczenie pomocy psychologicznej, umożliwienie korzystania z usług z zakresu pomocy społecznej,
- dostosowano częściowo procedury azylowe do potrzeby dzieci,
- unikano izolacji dziecka (poza sytuacjami kiedy konieczne było umieszczenia dziecka w specjalnych warunkach)³³.

W celu poprawy sytuacji dzieci imigrantów i uchodźców pozostających bez opieki dorosłych za konieczne — jak wynika z raportów międzynarodowych — uznaje się zapobieganie oddzielaniu dzieci, dokumentowanie pobytu dzieci, odnajdywanie najbliższych członków rodziny dziecka lub innych osób bliskich, zapewnianie opieki nad dziećmi, wspieranie procesu reintegracji, czy wreszcie zabezpieczanie dostępu do edukacji zgodnie z potrzebami i możliwościami dziecka. Wszelkie działania mają służyć ochronie dzieci i być realizowane we współpracy ze środowiskiem lokalnym³⁴. Skuteczność podejmowanych działań w dużej mierze będzie zależeć od ich

and integration policies for unaccompanied minors in the EU”. Obecnie jest realizowany we współpracy z Missing Children Europe (BE), NIDOS (NL), Defence for children-ECPAT (NL), KMOP (EL), Child Circle (BE), TUSLA — the Irish Child and Family Agency, the University of Portsmouth (UK).

³² *Save the Children and The Separated Children in Europe Programme Position Paper on: Returns and Separated Children*, Save the Children 2004, <http://scep.sitespirit.nl/images/16/164.pdf>.

³³ Na podstawie artykułu dostępnego na stronie: http://www.unicef.org/publicpartnerships/files/Refugee_and_migrant_children_in_Europe_-_Sept_2015.pdf.

³⁴ Wsparcie tradycyjne/niefORMALNE polega na zapewnienie dziecku opieki przez osoby znane lub nieznane dziecku, przy niekiedy zaangażowaniu władz lokalnych, spontaniczne — polega na podejmowaniu opieki nad dzieckiem bez wcześniejszych uzgodnień (najczęściej w sytuacjach kryzysowych) i aranżowane — zapewnienie opieki dziecku przez instytucje lub osoby trzecie (najczęściej do tego celu powołane lub uprawnione). Podział został przywołany w opracowaniu: *Inter-agency Guiding Principles on*

przygotowania, dotychczasowych doświadczeń i środków. Jak pokazują doświadczenia związane z wypełnianiem Planu Sztokholmskiego niekiedy trudno jest osiągać cele, a inicjatywy — niezależnie od ich wagi — są skazane częściowo lub w całości na niepowodzenia³⁵.

Uwagi końcowe

Podjęmowane inicjatywy, mające na celu poprawę sytuacji edukacyjnej i pozaedukacyjnej dzieci migrantów pozostających bez opieki dorosłych, a przede wszystkim zabezpieczanie podstawowych praw, zasługują bez wątpienia na uznanie. Należy jednakże zauważyć, że są one wciąż fragmentaryczne i niedostatecznie skuteczne. O ich znaczeniu dla zmiany sytuacji dzieci może zdecydować ich spójność i wielowymiarowość, zaangażowanie grup społecznych w ich realizację, monitorowanie sytuacji dzieci oraz jakości programów, współpraca różnych podmiotów. Szczególnie istotny byłby wzrost odpowiedzialności państw w zakresie zapewniania dostępu do edukacji oraz równych szans edukacyjnych — w ten sposób możliwe jest bowiem zapewnienie dzieciom i młodzieży lepszych warunków do rozwoju oraz ograniczenie zagrożenia wykluczeniem społecznym i deprawacją.

Bibliografia

1. *A Deadly Journey for Children The Central Mediterranean Migration Route*, UNICEF, New York February 2017.
2. *Access to formal education for unaccompanied children in shelters*, UNICEF, New York 2017, https://www.unicef.org/eca/FINAL_ENGLISH_VERSION.PDF.
3. *Assistance to unaccompanied refugee minors*, Report of the United Nations High Commissioner for Refugees, Questions Relating To Refugees, Returnees And Displaced Persons and Humanitarian Questions, General Assembly Fifty-second session Item 109 of the provisional agenda, A/52/273.
4. *Asylum applicants considered to be unaccompanied minors. Almost 90 000 unaccompanied minors among asylum seekers registered in the EU in 2015. Slightly more than half are Afghans* 87/2016, 2 May 2016.
5. *Children and unsafe migration in Europe: Data and policy, understanding the evidence base*, Global Migration Data Analysis Centre, Issue No. 5, September 2016.
6. *Global Trends. Forced Displacement in 2016*, UNHCR, The UN Refugee Agency, Geneva 2017.
7. *Guidelines on Policies and Procedures in dealing with Unaccompanied Children Seeking Asylum*, Office of The United Nations High Commissioner for Refugees, Geneva, February 1997.
8. *Inter-agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children*, International Committee of the Red Cross Central Tracing Agency and Protection Division, Geneva 2004.

Unaccompanied and Separated Children, International Committee of the Red Cross Central Tracing Agency and Protection Division, Geneva 2004, s. 44.

³⁵ Podczas realizacji Planu zaobserwowano szereg trudności. Ważną rolę odegrały zjawiska, które połączyły się w tym samym czasie: kryzys ekonomiczny, intensywność ruchów migracyjnych i poczucie obywateli krajów europejskich o słabości polityki migracyjnej i integracyjnej poszczególnych państw.

9. *International Migration & GENERATION 2025*, International Migration, Children and Adolescents Population Dynamics, UNICEF, April 2013. http://www.unicef.org/socialpolicy/files/Population_Dynamics_and_Migration.pdf.
10. *IOM and UNICEF Data Brief: Migration of Children to Europe*, 30 listopada 2015. http://www.iom.int/sites/default/files/press_release/file/IOM-UNICEF-Data-Brief-Refugee-and-Migrant-Crisis-in-Europe-30.11.15.pdf.
11. Kolankiewicz M., *Dzieci cudzoziemskie bez opieki w Polsce : podstawowe problemy i formy pomocy*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” Vol. 14 Nr 2 (2015).
12. *Missing out. Refugee education in crisis*, UNHCR The UN Refugee Agency, Geneva 2016.
13. *New York Declaration for Refugees and Migrants*, Resolution adopted by the General Assembly on 19 September 2016, 3 October 2016.
14. *Odseparowane od rodziców dzieci ubiegające się o azyl w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Sprawozdanie podsumowujące*. FRA — Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń 2011, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1693-SEPAC-summary-report_PL.pdf.
15. *Policies on Reception, Return and Integration arrangements for, and numbers of, Unaccompanied Minors — an EU comparative study*, European Migration Network, May 2010, http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_politikalar/1_9_8_dis_politika/Policies_on_reception_return_and_integration_for_and_numbers_of_unaccompanied_minors.pdf.
16. *Safety and Fundamental Rights at Stake For Children On The Move*, ENOC Taskforce Children on the move 2016, Amsterdam, Stockholm 2016, <http://www.dekinderombudsman.nl/ul/cms/fck-uploaded/2016KOM.00%20Safetyandfundamentalrightsatstakeforchildrenonthemove.pdf>.
17. *Save the Children and The Separated Children in Europe Programme Position Paper on: Returns and Separated Children*, Save the Children 2004, <http://scep.sitespirit.nl/images/16/164.pdf>.
18. *Unaccompanied Minors in the Migration Process*, Frontex, Warsaw December 2010. http://frontex.europa.eu/assets/Attachments_News/unaccompanied_minors_public_5_dec.pdf.
19. Włodarczyk J., Wójcik Sz., *Dzieci cudzoziemskie bez opieki w kontekście systemu ochrony dzieci w Polsce*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” Vol. 13 Nr 2 (2014).

Streszczenie

Od kilku lat Europa stała się „ziemią obiecaną” dla uchodźców, pragnących schronić się przed zagrożeniami wynikającymi z konfliktów militarnych i niepokojów społecznych. W grupie tej znalazły się także dzieci i młodzież pozbawione opieki dorosłych. Sytuacja, której doświadczają — brak opieki, brak środków do życia, brak odpowiednich warunków sanitarno-bytowych, trauma, choroby — stwarza szczególne zagrożenie deprawacją i wykluczeniem społecznym. Na problem ten zwróciła uwagę Komisja Europejska, co stało się podstawą do ogłoszenia w roku 2010 pięcioletniego Programu Sztokholmskiego, którego jednym z priorytetów była ochrona nieletnich imigrantów. W tym samym roku Komisja Europejska przyjęła Plan Działania w sprawie nieletnich imigrantów bez opieki na lata 2010–2014. Tekst jest próbą zwrócenia uwagi na sytuację dzieci uchodźców i imigrantów głównie w obszarze edukacji, ważnym z perspektywy ich rozwoju indywidualnego i funkcjonowania społecznego.

Słowa kluczowe

dzieci, uchodźcy, emigranci, edukacja

Educational and non-educational situation of refugees and immigrants children deprived of adult care

Abstract

For several years, Europe has become a “promised land” for refugees seeking to shelter themselves from the dangers of military conflicts and social unrest. This group included also children and adolescents without adult care. The situation they experience — lack of care, lack of livelihood, poor sanitary and living conditions, trauma, illness — make a risk of depravation and social exclusion. This problem was highlighted by the European Commission, what became a basis for the announcement in 2010 of the five-year Stockholm Program, which one of priority was a protection of minors. In the same year, the European Commission adopted an Action Plan on Unaccompanied Minors for the years 2010–2014. Text is an attempt to focus one to the situation of refugee and immigrant children especially in education, important from the perspective of their individual development and social functioning.

Keywords

children, refugees, immigrants, education

